

Mary Orr, *Intertextuality: Debates and Contexts*. Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press & Blackwell Publishing Ltd., 2003.

La théorie pour la théorie?

Mathijs Sanders

Intertekstualiteit – het onderzoek naar de verwevenheid van teksten uit verleden en heden – vormt nog altijd een prominent aandachtsgebied binnen de literatuurwetenschap. Vooral in het Engelse taalgebied verschijnen de laatste jaren studies die als katalysatoren in het literatuurwetenschappelijke debat fungeren. De studie *Intertextuality: Debates and Contexts* van de Amerikaanse literatuurwetenschapper en romanist Mary Orr vormt de meest recente bijdrage aan dit debat. In de introductie tot haar boek stelt Orr dat zij de oorspronkelijke theoretische bronteksten kritisch wil herlezen en zo een opening wil maken naar een hernieuwd debat over de grenzen en gebruiksmogelijkheden van het concept intertekstualiteit. Deze opening biedt zij door de theoretische canon ter discussie te stellen en het debat over intertekstualiteit expliciet te relateren aan maatschappelijke en politieke processen en patronen rond macht en gender. De verbinding tussen literatuurtheorieën en hedendaagse politieke en maatschappelijke visies, gevoegd bij de interdisciplinaire opzet (intertekstualiteit wordt ook gerelateerd aan andere dan literaire cultuuruitingen aan niet-literaire cultuuruitingen, waaronder het internet) maken het boek tot een typisch product van na de *cultural turn*. De ontoegankelijkheid van haar betoog zou er tegelijk wel eens debet aan kunnen zijn dat Orr uiteindelijk meer deuren sluit dan opent en dat haar publiek beperkt blijft tot ingewijden. Dat is jammer, want aan haar boek valt voor de (toekomstige) literatuurwetenschapper veel te beleven. *Intertextuality: Debates and Contexts* is een prikkelende studie, juist door de discussie die zij uitlokt.

De opzet van het boek van Orr vertoont overeenkomsten met de monografie van Graham Allen uit 2000, *Intertextuality*, die verscheen in de reeks *The New Critical Idiom* van uitgeverij Routledge. Conform de doelstelling van deze reeks schreef Allen een handzaam overzichtswerk waarin de belangrijkste ontwikkelingen in het denken over intertekstualiteit de revue passerden. Maar op belangrijke punten verschilt Orr van haar voorganger. Waar Allen vooral een onpartijdig overzicht wil bieden van theorieën die vanaf de late jaren zestig de

discussie over intertekstualiteit hebben gedomineerd, kiest Orr stelling voor één van de theoretici, Julia Kristeva. En waar Allen zijn uiteenzettingen illustreert aan de hand van concrete voorbeelden uit de literatuur en andere media, daar laat Orr dergelijke demonstraties achterwege, wat haar betoog erg abstract maakt.

Het parcours dat Orr in het eerste hoofdstuk loopt is vertrouwd voor wie enigszins thuis is in de twintigste-eeuwse literatuurtheorie: Julia Kristeva ijkte de term intertekstualiteit met haar boek *Semeiotikè* (1969) en putte daarbij uit twee inspiratiebronnen: de opvattingen van Michail Bachtin over het dialogische principe in de roman en de anagramstudies van Ferdinand de Saussure. Het concept intertekstualiteit werd verder ontwikkeld door Roland Barthes, wiens analyse van Balzacs novelle *Sarrasine* in *S/Z* (1970) voortbouwde op de inzichten van Kristeva. Naast en na deze poststructuralistische lijn plaatst Orr de structuralistische benaderingen van Gérard Genette (*Palimpsestes*, 1982), Michael Riffaterre (*Semiotics of Poetry*, 1978) en de invloedentheorie van Harold Bloom (*The Anxiety of Influence*, 1973). Orr behandelt deze canonieke lijn in de vier hoofdstukken van haar boek, 'Intertextuality', 'Influence', 'Imitation' en 'Quotation', maar stelt de theoretische canon ook ter discussie. Haar boek is ook en misschien wel in de eerste plaats een rehabilitatie van de theorieën van Kristeva, wier inzichten volgens Orr zijn toegeëigend door mannelijke theoretici als Roland Barthes. Orr's politieke agenda bepaalt de aard en strekking van haar betoog. In het eerste hoofdstuk komt dat nog het sterkst tot uitdrukking. Daarin houdt Orr een krachtig pleidooi voor een herwaardering van Kristeva's ideeën. Orr heeft stellig gelijk wanneer zij beweert dat de term intertekstualiteit na Kristeva een eigen leven is gaan leiden en te pas en te onpas is ingezet door zowel vertegenwoordigers van de Franse poststructuralistische school rond Barthes als door hermeneutici die werken in de traditie van 'explication du texte', onder wie Riffaterre. Dat *Semeiotikè* pas in 1980 in een Engelse vertaling verscheen (onder de titel *Desire in Language: a Semiotic Approach to Literature and Art*), wijt Orr aan het gegeven dat Kristeva's ideeën vrijwel onmiddellijk werden geannexeerd door Roland Barthes, onder andere in zijn lemma 'Texte (théorie du)' in de invloedrijke, want veelvuldig geraadpleegde en geciteerde *Encyclopédie universalis* van 1973. Toen het boek van Kristeva in het Engels verscheen was Barthes' ster al hoog gerezen en kon hij zijn voorganger gemakkelijk overschaduwen. Karakteristiek voor de toon van Orr is dat Barthes (die in krap vier en een halve pagina wordt behandeld)

als een misogyny narcist wordt geportretteerd ten faveure van de miskende en onderdrukte Kristeva. Er mag een kern van waarheid schuilen in deze politieke duiding, maar een andere, meer plausibele verklaring voor de late bekendheid van Kristeva is mijns inziens gelegen in de ontoegankelijkheid van haar hoofdwerk *Semeiotikè*, een boek dat nauwelijks vertaalbaar lijkt en waarvan de betoogtrant dermate complex is dat men het ook geschoolde lezers niet kwalijk kan nemen dat zij het in 1969 niet meteen hebben opgenomen. Zo gesteld zou de redenering van Orr ook kunnen worden omgekeerd: Barthes heeft Kristeva een dienst bewezen door haar denkbeelden voor een groter publiek dan dat van de ingewijden toegankelijk te maken.

Uit Orr's pleidooi voor Kristeva blijkt dat Orr veel belangstelling heeft voor de politieke context van wetenschappelijke theorieën en methoden. Dat is meteen een van de interessante aspecten van haar boek. Veel aandacht besteedt zij, vooral in het eerste hoofdstuk, aan het proces van canonvorming: aan de wijze waarop de denkbeelden van Kristeva, Barthes, Genette en Riffaterre werden verspreid door middel van vertalingen en opname van hun teksten in *critical readers* en academische leeslijsten. Terloops verwijt Orr haar 'voorganger' (en referent) Graham Allen dat hij in zijn overzichtswerk uitsluitend vertaalde teksten aanhaalt en verzuimt om de oorspronkelijke (Franse) teksten van Kristeva (en anderen) te bestuderen. Orr weet overtuigend duidelijk te maken dat 'Kristeva 1969' niet los kan worden gezien van 'Parijs 1968'. Door het centrum van betekenisgeving te verplaatsen van de auteur/tekst naar de lezer bewerkstelligde Kristeva in zekere zin een democratisering van de literatuurbeschouwing. De visie op de tekst als een mozaïek van andere teksten zonder hiërarchie, beantwoordde aan de 'the mood of May 1968'. In die context moet ook de proclamatie van 'de dood van de auteur' door Barthes in 1968 begrepen worden: de dood van de auteur als 'autoritaire' betekenisgevende instantie impliceerde de geboorte van de lezer als vrije betekenisgever die zich beweegt in het virtuele domein van teksten, het 'déjà lu'. Konden Kristeva en Barthes hun theorieën nog als een ingrijpende revisie in de literatuurkritiek presenteren, inmiddels heeft intertekstualiteit al geruime tijd burgerrechten, zowel in Frankrijk als in het Duitse, Engelse en Nederlandse taalgebied.¹

1 Een goede impressie van de ontvangst van de intertekstualiteitstheorieën van vooral Kristeva en Riffaterre in de Neerlandistiek geeft Pierre Geron in een tweetal recente artikelen in *Nederlandse letterkunde*: Pierre Geron, 'L'intertextualité sans peine? Echo's van Kristeva's concept intertekstualiteit in de neerlandistiek (I), in: *Nederlandse letterkunde*, jrg. 8, 2003, pp. 302-319 en Pierre Geron, 'L'intertextualité

In de latere hoofdstukken raakt Orr's politieke agenda wat meer op de achtergrond. Haar *parti pris* maakt haar boek als inleiding tot een literatuurwetenschappelijke benadering voor bachelorstudenten minder geschikt. In een 'comprehensive introduction', die dit boek wil zijn, was enige distantie ten aanzien van de eigen politieke opvattingen op zijn plaats geweest. Maar als bijdrage aan de vakdiscussie is het boek juist door de politieke kleuring interessant. Het kan worden beschouwd als een uitnodiging voor anderen om ontwikkelingen in de literatuurwetenschap vanuit een genderperspectief te belichten. Dit perspectief heeft in Orr's boek mijns inziens overigens het nadelige gevolg dat toch toonaangevende en invloedrijke theoretici als Roland Barthes, Gérard Genette en Michael Riffaterre in de schaduw van Kristeva verdwijnen. Zo wordt een kritische uiteenzetting over de theorie van Gérard Genette, in het bijzonder diens boek *Palimpsestes*, met genoeg gemist. In diens classificatie van verschillende vormen van architekstualiteit komen immers bij uitstek de grenzen en mogelijkheden van het onderzoek naar de verwevenheid van teksten in beeld. Bovendien presenteert Genette, evenals Riffaterre, een zeer concrete, bijna procedurele methode voor de interpretatie van complexe literaire teksten, waarmee studenten goed uit de voeten kunnen. Het is evenwel duidelijk dat Orr's sympathie – op de bres voor Kristeva – niet bij deze denkers ligt, wat alleen al blijkt uit de betrekkelijk geringe hoeveelheid tekst die aan deze theoretici wordt gewijd.

Dat brengt mij op een tweede kanttekening: de hoogdrempeligheid van het boek. Die wordt mijns inziens veroorzaakt door het gebrek aan concrete voorbeelden bij de behandelde theorieën (het gebrekkige demonstratiegehalte) en door de terminologische complexiteit. Om met dat laatste te beginnen. Eén ding hebben Orr en Kristeva in ieder geval met elkaar gemeen: hun behoefte om begrippen te destabiliseren. Ik beperk mij tot het meest opvallende geval in het boek van Orr, waarbij ik aanteken dat deze omgang met begrippen de waarde van het boek niet schaadt, maar wel minder toegankelijk maakt. Kristeva is herhaaldelijk verweten dat zij betekenisvervaging en terminologische verwarring van gehanteerde concepten in de hand werkt. Wie *Semeiotikè* leest kan niet anders dan deze observaties beamen. Een kernnotie als 'ideologeem' krijgt bij Kristeva, zowel in *Semeiotikè* als daarbuiten, steeds een iets andere invulling, waar

sans peine? Michael Riffaterres poëzieanalyse en zijn receptie in de neerlandistiek (II)', in: *Nederlandse letterkunde*, jrg. 9, 2004, pp. 34-53.

door het voor de onderzoeker lastig te operationaliseren is. Nu eens wordt het ideologeem begrepen als een *procédé*: de wijze waarop teksten elementen bevatten van maatschappelijke en ideologische structuren en conflicten; op andere plaatsen wordt ideologeem daarentegen gedefinieerd als een *fenomeen*: het te localiseren snijvlak van tekstuele eenheden en ideologische, maatschappelijke of culturele vertogen (*Semeiotikè*, Paris 1969, respectievelijk p.52/53 en p.312). Het betoog van Mary Orr lijkt op enkele punten aan een vergelijkbare terminologische vervaging. Zo is het mij onduidelijk wat het verschil is tussen ‘quotation’ en ‘citation’ in het vierde hoofdstuk van haar boek: hoewel Orr opmerkt dat beide termen op verschillende fenomenen betrekking hebben, gebruikt zij de begrippen zonder nadere toelichting door elkaar. Mede als gevolg van deze diffuusheid biedt de studie weinig houvast.

Intertextuality: Debates and Contexts is uiterst gecomprimeerd en de toegankelijkheid wordt verder belemmerd doordat Orr systematisch nalaat haar stellingen, en die van de door haar aangehaalde theoretici, met sprekende voorbeelden uit de literatuur of andere kunsten te demonstreren. Het doel is ‘to provide readers with a well-stocked critical toolbox to describe intertextuality for the range of jobs it does.’ Het is de vraag of deze zuiver theoretische aanpak (‘applications are left entirely to the reader’s own spectrum of theoretical interests regarding intertextuality’) wel zo voordelig uitpakt als Orr meent. Zo had het hoofdstuk ‘Quotation’ aan zeggingskracht gewonnen wanneer Orr de inzichten van Antoine Compagnon, wiens *La seconde main* (1979) zij aanhaalt, had toegelicht met voorbeelden uit de literatuur aan de hand waarvan de verschillende door Compagnon benoemde functies van citaten konden worden verhelderd of geïmpliciteerd. Een voorbeeld: moet de integrale en ongemarkeerde opname van een sonnet van Patrarca in Nijhoffs epische gedicht ‘Awater’ (1934) geïmpliciteerd worden als een vorm van historische toeëigening, van creatieve wedijver met een grote dode, als een opwaardering van het eigen dichterschap of als een vrijblijvend spel met teksten en lezers? De theoretische bewegingen die Orr maakt zijn boeiend, alleen had zij die moeten vertalen naar de praktijk van het lezen en interpreteren van concrete historische en eigentijdse teksten.

Dat laatste neemt niet weg dat de inzichten die Orr formuleert een opening bieden voor het verdere onderzoek naar de verschijnenselen intertekstualiteit en intermedialiteit. De relevantie van deze onderzoeksdomeinen staat buiten kijf. Sinds de introductie van het internet is intertekstualiteit immers een verschijnsel waar miljoenen mensen

RECENSIE

dagelijks mee geconfronteerd worden, bijvoorbeeld in de vorm van *global linking* van teksten en hypertexten waardoor begrippen als intentie, autoriteit, lineariteit en oorspronkelijkheid opnieuw geijkt moeten worden. In haar conclusie stelt Orr terecht dat intertekstualiteit en haar ‘schaduwgebieden’ (invloed, imitatie, citatie) voor een goed begrip van het wereldwijde web van ‘teksten’ van cruciaal belang zijn. Andersom vergroot een bezoek aan London’s National Gallery System (een complex ‘read-only’ hypertextueel systeem) of het lezen van een *hypertext novel* het begrip van de theorieën van Kristeva, Barthes, Genette en Derrida.

Intertextuality: Debates and Contexts is een ambitieus en pretentius boek. Het betreft allerminst ‘a comprehensive introduction to the idea of intertextuality and the debates surrounding it’, zoals de uitgever op de achterflap stelt. *Intertextuality: Debates and Contexts* is een boek voor wie de theorie al kent en voor wie bereid is de theoretische canon te heroverwegen. De politieke intenties van de auteur en het hoge theoretische gehalte van het boek – dat neigt naar ‘théorie pour la théorie’ – maakt het betoog kleurrijk, maar ook hoogdrempelig.

Literatuur

Allen, Graham, *Intertextuality*, London & New York: Routledge, 2000.

Barthes, Roland, *S/Z*, Paris: Points Seuil, 1970.

Bloom, Harold, *The Anxiety of Influence: a Theory of Poetry*, Oxford: Oxford University Press, 1973.

Compagnon, Antoine, *La Seconde Main ou le Travail de la Citation*, Paris: Seuil, 1979.

Genette, G., *Palimpsestes: la littérature au second degré*, Paris: Seuil, 1982.

Kristeva, Julia, *Semeiotikè: recherches pour une sémanalyse*, Paris: Points, 1969.

Orr, Mary, *Intertextuality: Debates and Contexts*, Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press & Blackwell Publishing Ltd., 2003.

Riffaterre, M., *Semiotics of Poetry*, Bloomington: Indiana University Press, 1978.

Mathijs Sanders (1971) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit Utrecht en promoveerde aldaar op het proefschrift *Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur, 1870-1940* (Nijmegen, Vantilt, 2002). Tegenwoordig is hij werkzaam als universitair docent-onderzoeker bij de opleidingen *Algemene Cultuurwetenschappen en Literatuurwetenschap van de Radboud Universiteit Nijmegen*.